

خواجه نصیر طوسی یکی از پیشروترین فیلسوفان دوره اسلامی بود

طوسی یکی از پیشروترین فیلسوفان دوره اسلامی بود که تعلیمات مشائی ابن سینا را پس از حدود دو قرن که تحت الشعاع علم کلام قرار گرفته بود، دوباره زنده کرد.

طوسی یکی از پیشروترین فیلسوفان دوره اسلامی بود که تعلیمات مشائی ابن سینا را پس از حدود دو قرن که تحت الشعاع علم کلام قرار گرفته بود، دوباره زنده کرد.

خبرگزاری مهر، گروه دین و اندیشه - زینب سیار: اگر بخواهیم، چند جمله درباره خواجه نصیرالدین طوسی ذکر کنیم، می توان گفت: «نصیرالدین دانشمندی جامع الاطراف بود که بر همه علوم زمان خود احاطه و در غالب آنها تبحر تام داشت. وی به سبب کوششی که در برافراختن کاخ فریخته دانش در استیلای مغول به کار برده و با تألیفات ارزنده ای که از خود باقی گذاشته و با تشکیل رصدخانه مراغه در ردیف اول رجال علمی قرار داشته و در شمار مردانی درآمدی که ارزش جهانی یافته است.» در یادداشت پیش رو قصد داریم برای شناخت بهتر دانشمند و عالم بزرگ طوس به بیان نکاتی از زندگی و دستاوردهای علمی وی بپردازیم:

زندگی نامه

محمد بن محمد بن حسن، ملقب به نصیرالدین، و مشهور به خواجه طوسی یا حکیم طوس و استاد بشر در یازدهم جمادی الاولی سال ۵۷ ق در طوس دیده به جهان گشود. خواجه در تألیفات خود همه جا خود را طوسی خوانده چنانچه در مقدمه زیج ایلخانی می گوید: «من بنده کمترین طوسی را که از طوسم».

دوران پرفراز و نشیب زندگی طوسی را می توان به سه بخش تقسیم کرد؛ پیش از پیوستن به اسماعیلیان، زندگی در قلعه های اسماعیلیان و دوران حضور در دربار مغولان. طوسی در همان دوران کودکی قرآن و علوم دینی و مقدمات علوم عقلی را نزد پدرش که از قفهای مکتب شیعه دوازده امامی بود در طوس آموخت. به احتمال زیاد وی منطق، فلسفه طبیعی و ما بعد الطبیعه را نزد دایی خود در همان شهر فراگرفت و در طول این مدت جبر و هندسه را نیز آموخت. سپس برای تکمیل تحصیلات عالی خود رهسپار نیشابور شد که در آن زمان هنوز مرکز مهم علمی بود. همچنین در همین شهر بود که به عنوان دانشمندی برجسته کسب اعتبار کرد. طوسی فلسفه را نزد فریدالدین داماد، پزشکی را نزد قطب الدین مصری و ریاضی را نزد کمال الدین بن یونس خواند. تقریباً سه دهه از زندگی طوسی در قلعه های اسماعیلیان گذشته و برخی از مهم ترین آثار او در این دوران تألیف شده است. با این حال روابط طوسی با اسماعیلیان به حدی در پرده ابهام پوشیده است که درباره این دوره از زندگی او، و بنابراین کل زندگی او، حکم های متضاد کرده اند. در برابر کسانی که معتقدند که او این همه سال را برخلاف میل خود و از روی اجبار در میان اسماعیلیان می زیسته، کسانی نیز اعتقاد دارند که او پس از سقوط الموت و تا دم مرگ، هم چنان اسماعیلی مانده و به انتظار تجدید دولت نزاری به تقیه روزگار گذرانده است.

در ایامی که طوسی در نیشابور مشغول تحصیل بود مغول ها در حال پیش روی از آسیای مرکزی به سمت خراسان بودند و سراسر خراسان و عراق را به تصرف خود درآوردند. تنها مناطق آرام و امن خراسان قلعه های اسماعیلیان بود و طوسی به دعوت حاکم اسماعیلی، نصیرالدین محتشم، به آنجا رفت. با توجه به اینکه آثار زیادی از طوسی در زمینه اخلاق، منطق، فلسفه و ریاضی در این دوران به رشته تحریر درآمده اند می توان چنین تصور کرد که صرف نظر از ابهام های موجود درباره شرایط زندگی او در این مدت فضای کلی حاکم مشوق فعالیت های علمی وی بوده است.

پس فتح قلعه اسماعیلیان در سال ۶۵۴ ق توسط هلاکوخان طوسی در مقام مشاور علمی به خدمت او در آمد و مسئولیت اوقاف و امور دینی به او سپرده شد. طوسی با جلب اعتماد کامل هلاکو توانست موافقت او را برای ساخت رصدخانه ای مهم در مراغه جلب کند و به دستور هلاکو امکانات لازم برای ساخت این رصدخانه در اختیار طوسی قرار گرفت، همچنین به درخواست طوسی جمعی از علمای ریاضی و ماهر در فن نجوم از جمله مؤیدالدین عرضی که در علم هندسه و آلات رصد تبحر داشت، نجم الدین دبیران کاتب عالمی فاضل در حکمت و منطق، فخرالدین مراغه ای طیب و استاد ریاضی، محیی الدین مغربی مهندس و چیره دست در علم ریاضی و رصد و قطب الدین شیرازی به عنوان دستیار به مراغه آمدند. علاوه بر تأسیس و بنای رصدخانه، طوسی کتابخانه بزرگی را نیز بنا نهاد و به فرمان هلاکو کتب نفیس فراوانی که از بغداد و دمشق و خراسان غارت شده بود به آن کتابخانه انتقال داده شد.

چنین مرکزی با چنان پشتوانه علمی ثمرات گوناگونی داشته است. جدای از زیچ ایلخانی که از نتایج تأسیس رصدخانه مراغه بود، جریان نقد الگوهای بطلمیوسی و عرضه الگوهای جدید هم با عنوان «مکتب مراغه» به دانشمندان به نام آن منتسب شده است.

در تاریخ وفات طوسی اختلاف قابل توجهی نیست و عموم مورخان مرگ او را در سال ۶۷۲ ق دانسته اند.

آثار

حدود ۱۵۰ رساله از طوسی برجای مانده است و نوشته های او تقریباً همه شاخه های علوم اسلامی از جمله نجوم، فلسفه، علوم خفیه و الهیات را شامل می شود. طوسی پنج اثر در منطق نوشت که اساس الاقتباس از همه آنها مهمتر است و در واقع این اثر یکی از جامع ترین آثار در حوزه منطق است. او در ریاضیات مجموعه ای از تحریرها بر آثار اتولوکوس، اقلیدس، آپولونیوس، ارشمیدس، تئودوسیوس، منلائوس و بطلمیوس نوشت. متونی که دانشجویان ریاضی پس از خواندن اصول اقلیدس و پیش از مجسطی بطلمیوس باید فراگیرند، متوسطات نام دارد و مجموعه تحریرها و آثار طوسی در این زمینه به همراه تحریرات وی بر اصول و مجسطی به متون معیار در آموزش ریاضیات تبدیل شدند. در زمینه فلسفه، اخلاق و الهیات شرحی بر الاشارات و التنبیها ابن سینا نوشت. اخلاق ناصری شناخته شده ترین اثر در اخلاق به زبان فارسی است و تجرید مهم ترین کتاب مرجع در الهیات شیعه است که بیش از ۴۰۰ شرح و تفسیر بر آن نوشته شده است. طوسی برجسته ترین تشریح از عقاید اسماعیلیه را نوشت که تصورات در رأس همه آنها قرار دارد. علاوه بر اینها اشعار روان و لطیفی به فارسی سروده است.

جایگاه علمی

خواجه نصیر طوسی را در علم، همتای بوعلی سینا دانسته اند؛ گرچه ابن سینا در طب سرآمد بود و خواجه نصیر، در ریاضیات. دفاع خواجه نصیرالدین طوسی از فلسفه مشاء و تبدیل کلام شیعه به کلام فلسفی، از ابتکارات وی دانسته شده است. تمام آثار کلامی بعد از او، متأثر از کتاب تجرید الاعتقاد معرفی شده است.

خواجه نصیر مانند بوعلی سینا وارد سیاست شد، هر چند این موضوع به اختیار خواجه نبود. اطلاع هلاکوخان از شخصیت علمی خواجه نصیر باعث شد که وی را در قلعه اسماعیلیان نکشد و او را ملازم خود قرار دهد. اسلام آوردن شاهان مغول متأثر از حضور خواجه نصیر و همراهی هلاکو در فتح بغداد از اتفاقات ویژه تاریخ زندگی وی دانسته شده است. برخی از اهل سنت سقوط حکومت سنی در بغداد را محکوم کرده و خواجه نصیر را در این مورد مقصر می دانند که با هلاکوخان همراهی کرده است.

دستاوردها و فعالیت های شاخص علمی

طوسی در منطق آموزه های ابن سینا را پی گرفت اما گامی نو در مطالعه منطق و ریاضیات برداشت. وی اصطلاحات منطقی را به نمادهای ریاضی تغییر داد. همچنین بین معنی فلسفی «جوهر» و کاربرد آن به عنوان یک اصطلاح علمی تفاوت قائل شد و ارتباط بین مقولات را با توجه به مابعدالطبیعه و منطق تبیین کرد.

در ریاضیات او کار خیام را در گسترش مفهوم عدد و اعداد گنگ ادامه داد. وی در رساله شکل القطاع خود خاصیت جایجایی پذیری ضرب بین چند جفت نسبت را نشان داده و اظهار کرده که هر نسبت یک عدد است. طوسی گسترش ریاضیات محاسباتی را نیز آغاز کرد که بعدها توسط جمشید کاشانی پی گرفته شد.

برجسته ترین سهم طوسی در ریاضیات، در هندسه بود. طوسی در شکل القطاع برای نخستین بار مثلثات را بدون استفاده از قضیه منلائوس و مستقل از نجوم گسترش داد. این اثر در واقع نخستین رساله ای است که درباره مثلثات به عنوان شاخه ای مستقل از ریاضیات محض نوشته شده و در آن همه شش حالت ممکن برای مثلث کروی قائم الزاویه بیان شده است.

بیش تر فعالیت ها و نوآوری های طوسی مربوط به نجوم است، او علاوه بر زیچ ایلخانی و تحریر مجسطی نقدهایی بر نجوم بطلمیوس داشت و پیشنهادهایی جدید برای توضیح حرکت سیارات ارائه کرده است. نظریه «جفت طوسی» او مهم ترین انحراف از نجوم بطلمیوسی پیش از دوران جدید است.

طوسی یکی از پیشروترین فیلسوفان دوره اسلامی بود که تعلیمات مشائی ابن سینا را پس از حدود دو قرن که تحت الشعاع علم کلام قرار گرفته بود، دوباره زنده کرد. او نخستین مرحله تلفیق تدریجی مکتب مشاء و اشراق را رقم زد.

خواجه نصیر با استفاده از آرای فلسفی ابن سینا کلام شیعه را بر برهان های عقلی مبتنی کرد. اثر وی به نام تجرید العقائد یکی از مهم ترین متون کلامی شیعه است که شرح های متعددی بر آن نگاشته شده است. کتاب تجرید العقائد یکی از نوشته های پرتاثير خواجه در دانش کلام است. این کتاب سهم عمده ای در تحول علم کلام داشته است و به مدت چند قرن متوالی به عنوان متن معیار محسوب می شده است. گفته شده است که بسیاری از مکاتب فلسفی همچون مکتب شیراز، نوآوری های خویش را با توجه به متن این کتاب آشکار کرده اند. در مکتب فلسفی اصفهان تا اندازه ای این کتاب در حاشیه قرار گرفت و بیشتر به عنوان متنی کلامی ملاحظه شد. کلام فلسفی هم در میان شیعیان و هم در میان اهل سنت مورد توجه بوده است چنان که کتاب طوابع قاضی بیضاوی و مواقف عضالدیم ایچی نظایر کتاب تجرید در میان اهل سنت اند.

می توان گفت که در تاریخ اسلام که به دلیل شخصیت های جامع الاطرافش شناخته شده است، شخص دیگری که هم منجم و ریاضیدانی برجسته و هم متألهی معتبر در شاخه مهمی از اسلام باشد، یافت نمی شود.

منابع

چارلز کولستون گیلیسپی (۱۳۹۵)، زندگی نامه علیم دانشمندان اسلامی (جلد دوم)، ویرایش غلامحسین صدری افشار و محمد باقری، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

ابوالقاسم قربانی (۱۳۶۵)، زندگی نامه ریاضیدانان اسلامی از سده تا سده یازدهم هجری، مرکز نشر دانشگاه شیراز.

مدرس رضوی، محمد تقی (۱۳۵۴)؛ احوال و و آثار نصیرالدین، تهران ، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

معصومی همدانی، حسین، انوری، محمد جواد (۱۳۹۱)؛ استاد بشر، تهران، مرکز پژوهشی میراث مکتوب.